

TAPISERIE HERBOWE Z EKRAŃÓW KOMINKOWYCH W ZBIORACH MUZEUM PAŁACU W WILANOWIE

KONSERWACJA I STAN BADAŃ

W zbiorach Muzeum w Wilanowie znajdują się dwa bliźniacze ekrany kominkowe proveniencji francuskiej, pochodzące z 1 poł. XVIII w. Ich wypełnienie stanowią fragmenty tapiserii z herbami: Korony – Orłem Białym i Litwy – Pogonią (il. 1, 2). Pierwszy eksponowany jest w Antykamercze Królowej, drugi – w Antykamercze Króla. Obydwa przedstawiają kartusze z wieńców kampanull

pod królewską koroną, z emblematami herbowymi na tle zarysu kompozytowego kapitelu kręconej kolumny. Niżej, na wstędze, orderzy Złotego Runa i Orła Białego. U dołu na tle trzonu kolumny różnorodne kwiaty i trawy. Całość obramowana jest bordiurą imitującą ramy obrazu wypełnione muszlami. Wymiary tapiserii: 110 x 94 cm. Oba obiekty od góry są sztukowane. Materiałem tkac-

1. Ekran kominkowy z tapiserią z herbem Orzeł, Dreżno, Jacques Nermot, ok. 1730 – 35, wym. 110 x 94 cm. Muzeum – Pałac w Wilanowie. Fot. Z. Błażejewska. 1971 r.

2. Ekran kominkowy z tapiserią z herbem Pogoń, Dreżno, Jacques Nermot, ok. 1730- 35, wym. 110 x 94 cm. Muzeum – Pałac w Wilanowie. Fot. Z. Błażejewska, 1971 r.

3. Fragment tapiserii z herbem Pogoń, stan w trakcie konserwacji, po demontażu. Fot. B. Seredyńska, 1989 r.

kim jest przędza lniana w osnowie (10 na 1 cm), oraz przędza wełniana, jedwabna i jedwabna z opłotem srebrnym w wątku (24-28 na 1 cm).

W 1989 roku podjęto decyzję o konieczności konserwacji złożonej ramy i tapiserii z Pogonią.¹ Stan zachowania tkaniny był zły – największych zniszczeń doznała w partii pola kartusza i emblematu. Przędza wątków uległa tak znacznej degradacji, że przy najmniejszym poruszeniu wykruszała się odsłaniając równie kruche i w wielu miejscach poprzerywane osnowy (il. 3). Analogiczne zniszczenia występowały z lewej strony na trzonie kolumny, tuż pod kapitelem. Pozostałe uszkodzenia

to ubytek przy krawce w górnej części obiektu oraz dwa pęknięcia wątków wzdłuż linii osnów w tle, z prawej strony. Na całej powierzchni występowały ponadto liczne drobne ubytki wełnianego i jedwabnego wątku. Przyczyną tak rozległych uszkodzeń było nie tylko nieostrożne wystawianie ekranu na zbyt silne działanie wysokiej temperatury, lecz także zastosowanie w procesie farbowania przędzy składników przyspieszających proces starzenia się włókien (np. siarczanu żelaza).

W przeszłości tapiseria poddawana była naprawom. Kartusz herbowy wzmocniono przez podszycie na rewersie łąty z płótna. Ubytki w partii tła i em-

¹ Konserwację tapiserii przeprowadzono w Pracowni Konserwacji Tkanin Muzeum w Wilanowie. Czas trwania prac: I 1990 - III 1991 i III 1992 - III 1993. Czynności wstępne - rozmontowanie obiektu, oczyszczenie i pranie oraz konserwację mniejszego dosztukowanego fragmentu tkaniny przeprowadził Wojciech Krasuski. Konserwację części tapiserii z herbem wykonała Tamara Anna Przygońska.

blematu zacerowano bawełnianą nitką. Na wysokości osi poziomej obiektu, po lewej stronie, użyto przędzy jedwabnej w ściegu dziaflinowym.

Założeniem naszej konserwacji było zabezpieczenie tkaniny przed dalszą destrukcją i przywrócenie jej walorów ekspozycyjnych. Wobec znacznego osłabienia zachowanych włókien należało znaleźć możliwie bezinwazyjną metodę konserwacji, a więc taką, która ograniczy do minimum ingerencję w substancję zabytkową obiektu, a jednocześnie nie pozbawi go funkcji ekspozycyjnej. Ponadto przyjęta metoda winna być w pełni odwracalna w przyszłości.

Kierując się tymi wytycznymi wykluczono gruntowną konserwację z pełnym uzupełnieniem ubytków metodą rekonstrukcji w technice oryginału. Takie działania, bardzo efektowne w konserwacji tapiserii, w naszym wypadku spowodowałyby nieodwracalne uszkodzenia tkaniny w miejscach najbardziej osłabionych. Zdecydowano poddać obiekt zabiegom zabezpieczającym na tkaninie dublującej, pełniącej rolę nośnika konserwacji. Jednolite kolorystycznie uszkodzenia i ubytki na dużej powierzchni, jak np. tło kartusza, postanowiono zabezpieczyć gęstą siatką konserwatorską z jedwabnej przędzy. Metoda ta sprawdziła się przy konserwacji gobelinowych obić kompletu mebli z Zamku Królewskiego w Warszawie.²

Działania konserwatorskie zapoczątkowało zdezynfekowanie tapiserii gazem Rotanox w komorze próżniowej. Następnie zdjęto obiekt z blejtramu, odpruto podszewkę oraz dosztukowany pas tapiserii. Usunięto cery. Po wykona-

niu prób na trwałość wybarwień tkaninę zabezpieczono kopertą z szyfonu i uprano w wodnym roztworze detergentu (Pretepon G) o temperaturze 30°C. Prano przez delikatne tamponowanie, ze szczególną ostrożnością w miejscach najbardziej uszkodzonych. Po wypłukaniu i odsączeniu przeniesiono obiekt na stół konserwatorski, uporządkowano luźne osnowy i brzegi tkaniny. Całość napięto szpilkami i pozostawiono do wyschnięcia.

Następnie zdublowano tkaninę szyfonem jedwabnym i założono na krosno konserwatorskie—osobno część główną i dosztukowaną. Szyfon wybrano ze względu na przezroczystość, pozwalającą na ogląd rewersu tkaniny, i niewielką grubość, umożliwiającą montaż w określone wymiary oryginalnej ramy. Ponadto niska higroskopijność szyfonu ogranicza możliwość rozwoju mikroorganizmów. Jego słaba strona—mała odporność na wycieranie—nie miała w naszym przypadku większego znaczenia.

W celach dokumentacyjnych wykonano rysunki w skali 1:1, na których zaznaczono miejsca ubytków w tle i w emblemacie. Prezentują one zakres prac, skalę ingerencji konserwatora w substancję zabytkową oraz proporcje między oryginałem, a konserwacją.

Wątki jednolitego tła uzupełniono metodą gęstej siatki drabinkowej z jedwabnej przędzy, ufarbowanej na kolor oryginału barwnikami metalokompleksowymi. Nieliczne zachowane obszary wątków postanowiono, ze względów estetycznych, przykryć nową przędzą. To ujęcie ich w rodzaj koperty z szyfonu od strony rewersu i siatki z nowej przędzy od lica, stanowi dodatkowe zabezpie-

² H. Dubiczyńska, *Obicia gobelinowe kompletu mebli*, t.1-3. Dokumentacja konserwatorska wykonana na zlecenie Muzeum Narodowego w Warszawie o/Zamek, Warszawa 1977.

J. Królewski, *Obicie gobelinowe bergery nr inw. ZMK/770/6*. Dokumentacja konserwatorska wykonana na zlecenie MNW o/Zamek, Warszawa 1980.

4. Fragment tapiserii z herbem Pogoń, stan w trakcie konserwacji.
Fot. B. Zych, 1992 r.

czenie tej kruchej substancji przed całkowitym unicestwieniem (il. 4).

Uzupełnienia detali w emblemacie herbowym (ogon, szyja, podbrzusze konia) wykonano metodą rekonstrukcji kolorystycznej i splotowej w wątku. Nie wprowadzano jednak osnów, lecz kładziono je na dublującym szyfonie. Podstawą rekonstrukcji była analiza materiału porównawczego i robocze rysunki kształtu uzupełnień.

Po zdjęciu z krosna konserwatorskiego obydwie części tapiserii połączono ręcznym ścięciem i napięto na blejtram.

Od lewej strony zamontowano nową podszewkę. Całość wsunięto w ramę ekranu (il. 5). W trakcie przebiegu prac wykonywano zdjęcia dokumentacyjne.³

Do czasu naszej konserwacji nie były prowadzone szersze badania pochodzenia i historii obiektu. Jego wysoka klasa artystyczna, a także możliwość gruntownego oglądu tapiserii po demontażu i w trakcie prac konserwatorskich oraz wynikające stąd nowe ustalenia, skłoniły autora konserwacji do próby usystematyzowania dostępnych danych.

³ Dane techniczne, rysunki, próbki przędzy, analizy chemiczne, fotografie zawarte są w dokumentacji konserwatorskiej przechowywanej w Pracowni Konserwacji Tkanin Muzeum - Pałacu w Wilanowie.

5. Ekran kominkowy po konserwacji,
Muzeum - Pałac w Wilanowie
Fot. W. Holnicki, 1997 r.

W trakcie badań obiektu okazało się, że górny dosztukowany pas gobelinu nie jest fragmentem innej tkaniny, lecz odciętą od dołu jego integralną częścią. Po odrzuceniu sztukowania ukazała się krajka w kolorze granatowym, stanowiąca techniczne zakończenie tkanego obiektu. Znajdująca się z boków tapiserii analogiczna krajka, oraz pozostawione luźno po odcięciu od krosna osnowy świadczą, że tkanina ma oryginalną szerokość. Od dołu zaś została obcięta, bądź była tkana na zamówiony, właśnie taki wymiar.

Nie wiemy kiedy i dzięki komu tkaniny te pojawiły się w Pałacu Wilanowskim. Pierwszy zapis inwentarzowy, który można łączyć z omawianymi obiektami, pochodzi z 1832 roku.⁴ Ekrany widzimy też na akwareli Willibalda Richtera z ok. poł. XIXw., przedstawiającej Gabinet Holenderski.⁵ Pierwsza drukowana wzmianka o nich ukazała się w albumie „Willanów dawny i terażniejszy” Skimborowicza i Gersona w 1877 r.⁶

Nie znamy też autora i daty powstania tapiserii. Ten problem pomaga rozwiązać analiza źródeł drukowanych.

⁴ Inwentarz No VI, poz. 8 „w Pokoju Środkowym obok Pokoju Sypialnego Axamitem Karmazynowym. Ekranów od Kominków w Ramach pozłacanych z robotą Kobiercową Szt. 2 pod Nr 944, 945”.

⁵ Akwarela jest własnością Muzeum Narodowego w Warszawie, nr inw. 129882, w depozycie Muzeum w Wilanowie.

⁶ H. Skimborowicz, W. Gerson, *Willanów dawny i terażniejszy*. Warszawa 1877, s. 24 - „Dwa ekrany gobelinowe stojące przed kominkiem i sięgające czasów Augusta Sasa, wystawiają dwa rozdzielone herby dawne państwa, ozdobione u dołu znakami orderów Orła Białego i zdaje się św. Huberta”.

6. Tapiseria herbowa z Pogonią, Drezno, J. Nermot, 1736, wym. 416 x 94 cm, Muzeum Czartoryskich w Krakowie. Fundacja Książąt Czartoryskich przy Muzeum Narodowym w Krakowie.

7. Tapiseria herbowa z Orłem, Drezno, J. Nermot, 1735, Muzeum w Moritzburgu (zaginiona). Repr. W. Holnicki z H. Göbel, Die Wandteppiche, t. 3, cz. II, Leipzig-Berlin 1934 r.

8. Tapiseria herbowa z Pogonią, Drezno, J. Nermot, 1735, Muzeum w Moritzburgu (zaginiona). Repr. W. Holnicki z H. Göbel, Die Wandteppiche, t. 3, cz. II, Leipzig-Berlin 1934 r.

O dwóch gobelinach z herbem Pogoń ze zbiorów Czartoryskich w Krakowie pisze Julian Pagaczewski w Pracach Komisji Historii Sztuki⁷ (il. 6). Są one jedynymi znanymi kompletnymi tapiseriami utkanymi według kartonu, stanowiącego też podstawę dla tkanin wilanowskich. W „Die Wandteppiche” H. Göbla znajdujemy reprodukcję dwóch fragmentów gobelinów z herbami Korony i Litwy ze zbiorów Muzeum w Moritzburgu⁸. (il. 7,8)

W archiwum fotograficznym Muzeum Narodowego w Warszawie znajduje się negatyw przedstawiający dwie tapiserie herbowe z Orłem i Pogonią, będące w 1927 r. własnością p. Szwarca z Wiednia. Gobeliny z Krakowa są sygnowane „J. Nermot” i datowane na rok 1736. Tkaniny z Moritzburga i Wiednia, również podpisane „J. Nermot”, noszą datę 1735.⁹ (il. 9)

Dzięki tym danym możemy, przez analogię, określić warsztat i wykonawcę tapiserii wilanowskich. Z dużym prawdopodobieństwem jest nim właśnie Jacques Nermot, który w latach 1729 – 1743 kierował, założoną w 1714 r. przez króla Polski i elektora saskiego Augusta II Mocnego, manufakturą w Dreźnie.¹⁰

Przypuszczać można, że podobnych tapiserii wykonano więcej. W latach 1714-1724 utkano w manufakturze

dreźnieńskiej, kierowanej wówczas przez Pierre'a Merciera, nieznaną bliżej tapiserie z motywem kręconych kolumn.¹¹ Zaś w liście z 19 lipca 1927 r. marszałka Józefa Młodeckiego do Adama Branickiego spotykamy informację o unikatowych gobelinach „o herbach państwowych Polski i Litwy” pozyskanych w handlu antykwarycznym od rodzinny Wettinów.¹²

Systematyzując powyższe ustalenia można założyć, że tkaniny wilanowskie powstały na zamówienie królewskie do jednego z pałaców Augusta II w Polsce. Mógł to być właśnie Pałac w Wilanowie, w którego projekty przebudowy król aktywnie ingerował. Własną ręką zaznaczył na projekcie J. C. Naumanna uwagi dotyczące dekoracji ścian korpusu głównego.¹³ Miały się na nich znaleźć gobeliny ze scenami rodzajowymi, myśliwskimi i portretami książąt (najpewniej Wettinów). Tkaniny nas interesujące, ze względu na swój program ikonograficzny: herby, emblematy Orderu Złotego Runa, którego Sasowie byli kawalerami oraz Orderu Orła Białego – który ustanowił August II Mocny, bez wątpienia mogły być elementem wystroju siedziby królewskiej. Dodatkowo ich forma, z rozchodzącymi się na zewnątrz otwartymi ramami, stwarzała możliwość rozszerzenia kompozycji poprzez wbudowa-

⁷ J. Pagaczewski, *Gobeliny z herbem Pogoń z Muzeum XX Czartoryskich w Krakowie* (w:) *Prace Komisji Historii Sztuki*, t. I, Kraków 1919, s. 67.

⁸ H. Göbel, *Die Wandteppiche*, t. 3, cz. II, *Die germanischen und slavischen Länder*, Leipzig-Berlin 1934, il. 46. W odpowiedzi na nasze zapytanie do dyrekcji Muzeum w Moritzburgu o wzmiankowane obiekty, otrzymaliśmy informację, że tapiserie te po 1945 r. nie zachowały się w tamtejszych zbiorach.

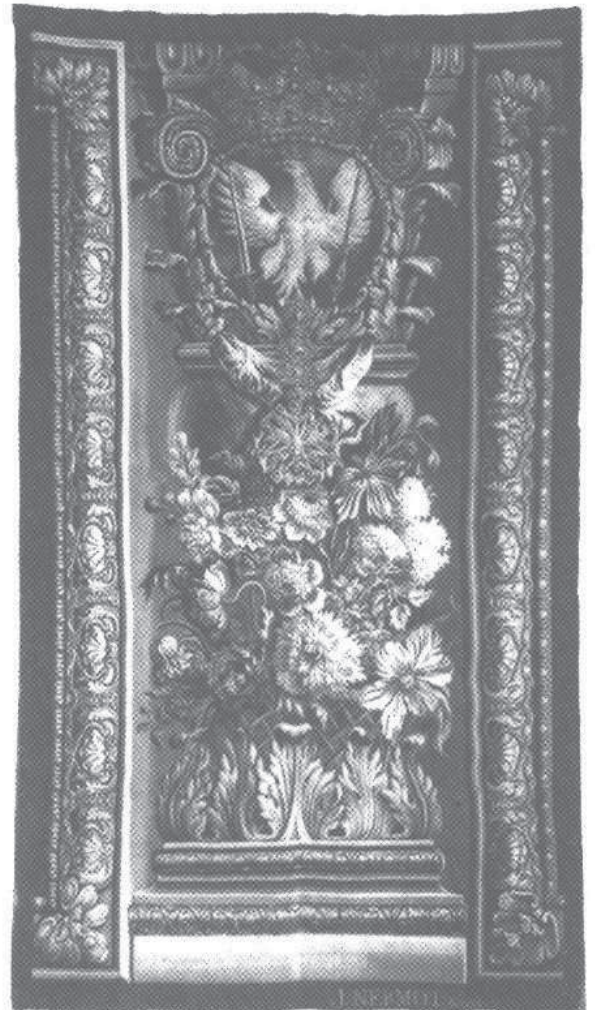
⁹ Dziękuję mgr Marii Żukowskiej, st. kustoszowi Działu Sztuki Muzeum w Wilanowie za zwrócenie uwagi na istnienie wspomnianego negatywu.

¹⁰ H. Göbel, op. cit., s. 60 i 63.

¹¹ j. w., s. 61, zob. też J. Pagaczewski, op. cit., s. 80.

¹² List Józefa Młodeckiego do Adama Branickiego. AGWil., Zarząd Muzeum, nr 194, s. 21. Za udostępnienie listu dziękuję mgr Annie Kwiatkowskiej, kierownikowi Działu Sztuki Muzeum w Wilanowie.

¹³ W. Fijałkowski, *Rezydencja Jana III w Wilanowie w świetle materiałów z czasów saskich* (w:) BHS, R. 29, nr 3, 1967, s. 366-367.

9. Tapiserie herbowe z Ortem i Pogonią, Drezno, J. Nermot, 1735, wym. 170 x 90 cm, wł. p. Szwarca w Wiedniu.
Fot. Jaworski, 1927 r.

nie między nie gobelinu z dowolnym przedstawieniem. Koncepcję dekoracji ścian przyjął widać również August III za swoją, skoro w 1735 r. manufaktura drezdeńska przedstawiła mu do akceptacji gobelin z motywem kolumny.¹⁴

Opierając się na powyższych ustaleniach czas powstania interesujących nas tapiserii, zachowanych w postaci wypełnień ekranów kominkowych, okreś-

lić można na połowę 30-ch lat XVIII wieku.

Przedstawiony materiał stanowi jedynie próbę wstępnego uporządkowania dostępnych źródeł. Dalsze badania, szczególnie archiwaliów w Polsce i Niemczech, pozwolą być może określić bez wątpliwości autorstwo, czas powstania i wielkość zespołu tapiserii herbowych.

¹⁴ H. Göbel, op. cit., s. 63.

Tamara Anna Przygońska

TAPESTRIES (A FIREPLACE SCREENS) DECORATED WITH HERALDIC MOTIVES, FROM A COLLECTION OF THE WILANÓW PALACE-MUSEUM.

A RESTORATION AND UP-DATED STATE OF KNOWLEDGE
CONCERNING THE OBJECTS.

The author of this report carried in 1992-1993 a restoration of a tapestry used as a filling of fireplace screen, adorned with Lithuanian coat-of-arms: *Pogoń*. This object along with the similar one – decorated with Polish coat-of-arms: *White Eagle*, belong to a collection of the Wilanów Palace-Museum. The work has inspired the author to systematise basic data available concerning similar objects.

The first part of presented text forms a description of a fabric, followed by exposure of principles of restoration and detailed chronicle of carried works. The final success depended on reducing to a minimum an interference into a historical substance of the tapestry, along with keeping its expositional valour untouched. The decision to use chiffon taffeta for doubling the tapestry was made, as this fabric provides also

a space for all repairs. The lacking parts have been refilled in accordance to a method of imitating retouch process, in which silk yarn, dyed the same colour as the original, was used.

Extended search of the published sources allowed the author to find out that there were (apart from the Wilanów ones) other four tapestries, woven according to the same pictorial pattern – the two of them, in good condition and signed, being kept in the Czartoryski's Museum collection, and the other two – preserved only in fragments, belonged (until 1945) to Wettin's collection in Moritzburg.

In final conclusion the author identifies the Wilanów tapestries with objects ordered by the king Augustus II, and made for him in early 1730, in Dresden manufacture, run at the time by Jacques Nermot.